

ЭКОЛОГИК МУАММОЛАР ВА ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИК

Аннаева Зарифа Мусурмонқуловна.

Термиз давлат университети

Жаҳон тарихи кафедраси катта ўқитувчиси
тарих фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD).

Аннотация: Табиий муҳитни инсон юритадиган хўжалик фаолиятининг зарарли таъсиридан ҳимоя қилиш билан боғлиқ кўпгина муаммолар кенг кўлам касб этади. Шу нуқтаи назардан улар фақат халқаро ҳамкорлик асосида ҳал қилиниши даркор.

Калит сўзлари: глобал, экология, озон қатлами, экотизим, иқлим ўзгариши, биохилма-хиллик, регионал, атмосфера, инсоният, БМТ, пестицид.

Учинчи минг йилликнинг бошланиши муҳим икки тамойил билан характерланади. Биринчидан, ҳозирги цивилизация глобал экологик муаммолар (иқлим ўзгариши, озон қатлами емирилиши, ичимлик суви ифлосланиши ва етишмаслиги, ўрмон ва тупроқ инқирози, биохилма-хиллик қисқариши, ортикча ҳажмдаги чиқиндилар ҳосил бўлиши ҳамда уларни зарарсизлантириш муаммолари ва бошқалар) билан тўқнаш келди.

Иккинчидан, дунё жадал суръатларда ўзгариб бормоқда. Шунинг учун ўтган даврдаги мезонлар билан келгусидаги истикболни белгилаш у ёқда турсин, ҳатто бугунги ҳодисаларни ҳам баҳолаб бўлмайди. Инсоният цивилизациясининг ҳозирги тарихий ривожланиш босқичида бир қатор ижтимоий, иқтисодий, маънавий муаммолар алоҳида аҳамият касб этмоқда [1,Б.18]. Жумладан, экология билан боғлиқ масалалар, табиат экотизими емирилишининг кенгайиб бориши, биологик хилма-хилликнинг қисқариши, табиий муҳит глобал ўзгаришининг таҳдиди, саноат объектларидаги ҳалокатлар, хўжалик ва бошқа турдаги фаолиятнинг атроф-муҳит ва аҳоли саломатлигига салбий таъсири дунё ҳамжамиятини ҳавотирга солмоқда. Глобаллашув жараёнининг юқори суратларда жадаллашуви кўплаб локал,

регионал ва глобал экологик тизимлар инқирозига сабаб бўлмоқда[2,Б.34]. Кундан-кунга ўсимлик ва ҳайвонларнинг кўплаб турлари камайиб ёки бутунлай йўқ бўлиб кетмоқда. Иқлим ўзгариши, музликларнинг эриши, тупроқ емирилиши, ўрмонларнинг йўқолиб бориши, ер юзида ҳароратнинг кўтарилиши, ичимлик суви танқислиги, озиқ-овқат етишмовчилиги, турли юқумли касалликларнинг тарқалиши каби офатлар бугунги кунда инсониятни жиддий ташвишга солмоқда. Мутахассисларнинг фикрича, шу пайтгача инсон цивилизацияси туфайли ер юзида ўрмонларнинг 66 фоизи йўқотилган, 2 млрд гектар унумли тупроқ қишлоқ хўжалик ҳисобидан чиқариб борилган, 200 дан ортик ҳайвонот ва ўсимлик турлари йўқолиб кетган, атмосфера ҳавосидаги кислород миқдори 10 млрд тоннага камайган[3,Б.87].

XXI аср бошига келиб сайёрамызда йилига 5-7 млн гектар ер қишлоқ хўжалиги тасарруфидан чикиб кетди. Кунига 44 гектар майдон саҳрога айланмоқда. Атмосферада миллионлаб тонна миқдордаги зарарли моддалар пайдо бўлаётганлиги ачинарли ҳолдир. Ҳаво ҳарорати кейинги 200 йил ичида ўрта минтақаларда 2-3 даражага, шимолий ва жанубий кутбларда 10 даражагача кўтарилган. Сайёрамызда инсонларнинг ишлаб чиқариш ва ҳаётий фаолияти натижасида пайдо бўладиган чиқиндилар миқдори миллиардлаб тоннани ташкил этаётган бир шароитда уларни қайта ишлаш қобилиятига эга бўлган тирик организмлар бу даражадаги ишни бажара олмасдан қолмоқда[4,Б.43]. Сабаби, кишилар томонидан атроф муҳитга қайта ишлашга яроқсиз минглаб тонна сунъий моддалар чиқариб ташланмоқда. Олимларнинг таъкидлашича, 30-50- йиллардан сўнг тиклаб бўлмайдиган жараёнлар бошланади

ва улар XXI-XXII асрлар оралигида глобал экологик фалкатга олиб келиши мумкин. Айниқса, саноати ривожланган Европа мамлакатлари бу вазиятга бошқалардан кўра эртароқ дуч келиши мумкин. Чунки бу минтақада табиий ресурслар деярли тугаб бормоқда, улар бу эҳтиёжни четдан келтириладиган маҳсулотлар эвазига қондиришга ўтганлар. БМТ маълумотлари бўйича ҳар йили дунё океанига 30 млрд тонна нефт маҳсулотлари, 50 минг тонна, пестицидлар ва 5 минг тонна, симоб ташланади. Аҳолини тоза ичимлик суви билан таъминлаш ва оқава сувларни тозалаш муаммолари алоҳида аҳамият касб этмоқда. Саноатда жуда кўп миқдорда сув ишлатилади. Масалан, 1 тонна пўлатни эритиш учун 200 м³, 1 тонна қоғоз ишлаб чиқариш учун 100 м³, 1 тонна синтетик ипак тайёрлаш учун эса 2500 дан 5000 м³гача сув сарф қилинади. Статистик маълумотларга кўра, бугунги кунда ривожланаётган мамлакатларда 1,5 миллиард аҳоли тоза ичимлик сувидан мунтазам фойдалана олмайди. Қанчадан-қанча давлатларда эса ичимлик сувини фақат пул эвазига сотиб олиш мумкин. Айни пайтда дунёдаги минерал захираларга бой минтақаларни эгаллаш учун қудратли давлатлар ўртасида тинимсиз “манфаатлар” жанги бормоқда. Ёқилғининг ёниши натижасида ҳар йили атмосферага 20 млрд тонна атрофида карбонат ангидрид газы ташланмоқда. Газларнинг атмосферадаги миқдори секин аста кўпайиб бормоқда, охирги 100 йил ичида бу кўрсаткич 10 фоиздан ошди [5,Б.95]. Карбонат ангидрид газы космик фазода иссиқликнинг тарқалишига тўсқинлик қилмоқда, бу эса Ер ҳарорати исиб кетишига олиб келмоқда. Газларнинг атмосферага чиқарилиши ультрабинафша нурлардан Ернинг асосий ҳимоячиси бўлган озон қатламининг 9 фоизини йўқ қилди. “Озон туйнути”нинг умумий майдони АҚШ ҳудудига тенг майдонни ташкил қилади.

Сайёрамизга таъсир қилаётган иссиқлик эффекти ходисаси ҳам бугуннинг энг долзарб муаммоси ҳисобланади. 1959 йилга келиб, атмосферада углерод оксиди

миқдори 13 фоиз, сўнгги 39 йил ичида 17 фоизга кўпайди. Бунинг натижасида Ер юзасининг ҳарорати кескин кўтарилиб бормоқда. Маълумотларга кўра, Ер юзи ҳароратининг 10С⁰ га ортиши дунё океани сатҳининг 17 см гача кўтарилишига олиб келади[6,Б.56]. Охирги юз йилликда океаннинг глобал сатҳи тахминан 15см.га кўтарилди. Агар иссиқхона газлари эмиссиясининг ҳозирги суръати сақланиб қолса, 2100 йилга бориб, океан сатҳи яна 65 см.га кўтарилиши мумкин. Бу эса миллионлаб квадрат километр куруклик учун, демакки, миллионлаб одамлар учун таҳликали вазиятни вужудга келтиради. Кейинги ўн йилликда Ернинг муз қатлами эриши тезлашмоқда. Олимлар фикрича, бу турли газлар келтириб чиқараётган кенг миқёсдаги ҳаво исишидан далолат берувчи белгилардан биридир. Муз қатламини йўқотиш нафақат об-ҳавога таъсир этади, балки катта сув тошқинларини ҳам келтириб чиқаради, кенг кўламли муз эриши у жойлардаги ҳайвонот ва ўсимликлар дунёсига ҳам хавф солади. Арктика денгизларида музликлар майдони 1978 йилдан 1996 йилгача 6 фоизга қисқарган. Бу йилига 34300 квадрат километр муз майдонлари эриб кетяпти деган гап. Кейинги 30 йил ичида музликлар қалинлиги 40 фоизга камайган. Мутахассисларнинг фикрича, 2050 йилга келиб, тоғ музликларининг 1/4 қисми йўқолади. 2100 йилга бориб эса йирик муз массивлари фақат Аляска, Патагония ва Ҳимолайда сақланиб қолади[7,Б.54]. Мутахассисларнинг қайд этишича, экологик инқироз ҳудудларида инсоннинг умри умуммиллий даражадан 10-15 йилгача қисқариб бормоқда. Орол денгизи ҳавзасида экологик инқироз аллақачон глобал даражага чиқди ва бу Ер шарининг миллионлаб аҳолиси яшаш шароити ва саломатлигига ёмон таъсир қилмоқда. Чунончи, ичимлик сув танқислиги, респиратор ҳамда буйрак касалликлари, камқонлик ва генетик заифлашувнинг ортиши, оналар ва болалар саломатлиги ёмонлашуви кузатилди. Айни пайтда мазкур экологик инқирозларга фақат

Марказий Осиё минтақаси эмас, сайёрамиздаги деярли барча мамлакатлар тўқнаш келаётир. Бошқача айтганда, яқин ўтмишда йўл қўйилган хатоларни тузатиш айна кунда барчанинг гарданига тушган. Оролбўйи аҳолисининг касалланиши ичимлик сувининг ифлосланиши ва етарлича таъминланмаганлиги, қишлоқ жойларда ижтимоий ободончилик ва иқтисодий ривожланганликнинг пастлиги билан ҳам боғлиқ. Қуриган денгиз қаъридан ҳар йили 140 млн. Тоннага яқин туз атмосферага кўтарилмоқда[8,Б.76]. Орол тузлари Норвегия ўрмонларида, Греландия музликларида ва Антарктидада яшовчи жонзотлар қонида ҳам топилган. Марказий Осиё минтақасида XXI асрдаги энг катта муаммолардан бири сув ресурслари тақчиллиги бўлиши мумкин. Сув ресурслари таъминоти бўйича Ўзбекистон энг ноқулай ҳудудда жойлашган. Масалан, Сирдарёнинг бир йиллик сув оқими 37,9 км³ ни ташкил этади. Бу сувнинг 28,0 км³ (73,8 фоизи) Қирғизистон ҳудудида, 5,59 км³ (14,8 фоизи) Ўзбекистон ҳудудида, 4,08 км³ (10,8 фоизи) Қозоғистон ҳудудида шаклланади. Амударё сувининг бир йиллик миқдори 78 км³ ни ташкил этиб, унинг 62,9 км³ (80 фоизи) Тожикистон ҳудудида, 4,7км³ (6 фоизи) эса Ўзбекистон ҳудудида шаклланади[9,Б.201]. Кўриниб турибдики, сув ресурслари шаклланиш нуқталари асосан қўшни давлатлар ҳудудларида жойлашган. Бу эса Ўзбекистон Республикасининг сувга бўлган эҳтиёжини қондиришда муайян муаммоларни келтириб чиқармоқда. Экологик саломатлик масаласи миллийликдан халқаро миқёсда ривожланиб, Бирлашган Миллатлар Ташкилоти томонидан доимий эътибор предметига айланди. ЖССТ маълумотларига кўра, аҳолининг саломатлик ҳолати ижтимоий-иқтисодий ривожланиш даражасига 50-60 фоизга, экологик муаммоларни ҳал этишга 20-30 фоизга ва фақат соғлиқни сақлаш тизимининг ривожланишига 15-20 фоизга боғлиқ [10,Б.23].

Аҳоли саломатлиги ва жамият

фаровонлигига хавф солаётган атмосфера ҳавоси ифлосланишига қарши кураш атроф-муҳитни муҳофаза қилишда алоҳида ўрин тутди. Умуман олганда, экологик муаммолар нафақат бизнинг минтақамизда, балки бутун дунёда долзарб ҳисобланади. Инсониятнинг келажаги ушбу муаммоларнинг нечоғлиқ тезлик ва ҳамкорликда бартараф қилинишига боғлиқ бўлиб қолмоқда. Зеро, ушбу муаммо чегара билмаслиги, миллат, халқ, давлат танламаслиги ҳақиқат. Шундай экан, экологик муаммоларни айрим давлатларгина эмас, бутун жаҳон ҳамжамияти биргаликда бартараф этиши лозим. Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Ассамблеяси томонидан 1992 йилда Риоде-Жанейрода ташкиллаштирилган “Ер муаммолари бўйича олий даражадаги учрашув” деб номланган Конференсияда БМТнинг атроф-муҳит муҳофазаси ва тараққиёт бўйича Концепцияси (ЮНСЕ-92 муҳокама қилинди ва XXI асрга ташриф дастури қабул қилинди. Конференция атроф- муҳит ҳолатининг ёмонлашаётганлигига чек қўйиш ва XXI асрдаги барқарор ҳаёт учун асос яратиш чораларини белгилади. Шунингдек, Рио декларациясида барча турдаги ўрмонларни бошқариш, сақлаб қолиш ва барқарор ривожлантириш глобал конценсуси тамойиллари тўғри баёнот қабул қилинди

Халқаро ҳамжамият инсоннинг нафақат яшаш ҳуқуқи, балки тўлақонли ва соғлом турмуш кечириши учун зарур атроф муҳит шароитларига шароитларига ҳам бўлган ҳуқуқларининг муқаддас ва дахлсизлигини аллақачон эътироф этган. Бундан роппа-роса 36 йил аввал Стокгольм шаҳрида БМТ атроф-муҳит муаммоларига бағишланган анжуманида башарият келажаги учун муҳим ҳужжат - Атроф-муҳит дастури ишлаб чиқилди. Кўп ўтмай БМТ ушбу тарихий анжуманиш бошлаган сана, яни 5- июнни – “Жаҳон атроф-муҳитни муҳофаза қилиш куни” деб эълон қилди[11,Б.43]. БМТ муамога ўз вақтида эътибор қаратган бўлсада, сўздан амалга ўтилиши учун анча йиллар керак бўлди. Бу бежиз эмасди, албатта. Саноат, илм-фанда

юз берган улкан ўзгаришлар, жадал тараққиётдан эсанкираб қолган одамзод табиат ҳам жонли вужуд эканлигини, олмоқнинг бермоғи борлигини мутлақо унутиб қўйди. Айниқса аср табиий ресурсларни пала-партиш хўжасизларча истифода қилишда рекорд ўрнатди, замин ҳам, гардун ҳам, сув ҳам ҳайвонот ва наботот дунёси ҳам, борингки, барча безабон дунё инсониятнинг манфаатига беаёв “хизмат” қилдирилди. Миллионлаб йиллар давомида ўз қонуниятлари билан яшаб келган табиат одам аралашуви билан қисқа вақтда ҳавф ёқасига келиб қолди. Атмосфера ҳавосининг бузилиши, сувнинг ифлосланиши чўлланиш, жониворлар ва ўсимликлар турларининг кескин қисқариб кетиши, лўнда қилиб айтганда, экологик тизимнинг издан чиқиши инсоннинг келгуси тақдирини ҳам хавф остига қўйди. 2008 йил БМТ томонидан “Ер сайёраси йили” деб эълон қилинди [12, Б.45].

Жаҳоннинг нуфузли минбарларидан табиатни асраш ҳақида оташин даъватлар янграмоқда. Янги минг йиллик остонасига келиб, дунё мамлакатлари экологик тангликни очик-ошкора эътироф эта бошлади. БМТнинг 2000 йилда ўтказилган Мингйиллик саммитида экологик барқарорликни таъминлаш инсониятнинг ёруғ истиқболи учун асосий гаровлардан

бири эканлиги қайд этилди. Ушбу анжуманда қабул қилинган Мингйиллик декларациясида атроф-муҳитни муҳофаза қилиш масаласи саккизта глобал мақсаднинг бири сифатида белгиланди. Лекин мамлакатлар инсон ва табиат ўртасидаги мувозанатни тиклашни устувор вазифа деб билмас экан, ҳужжат нечоғлиқ муҳим бўлмасин, қоғозда қолиб кетаверади. Кўриниб турибдики, табиий муҳитни инсон юритадиган хўжалик фаолиятининг зарарли таъсиридан ҳимоя қилиш билан боғлиқ қўпгина муаммолар кенг қўлам касб этади. Шу нуқтаи назардан улар фақат халқаро ҳамкорлик асосида ҳал қилиниши даркор. Шу нарсани алоҳида таъкидлаш лозимки, бугунги кунда экологик муаммоларни бутун инсониятга хавф солиб турган таҳдид сифатида қараш керак. Бизнинг назаримизда, юқорида санаб ўтилган муаммоларни ҳал қилишда биринчи навбатда инсонларнинг табиатга бўлган муносабатини ўзгартириш, экологик онги ва маданиятини шакллантириш, давлатларнинг ички ва ташқи сиёсатида экологик хавфсизлик масалалари муҳим ўрин эгаллашига эътибор қаратиш, экологик барқарорликни таъминлашда халқаро ҳамкорликни кучайтириш алоҳида аҳамият касб этмоғи лозим.

Адабиётлар:

1. Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг иқлим ўзгариши бўйича рамкавий конвенцияси бўйича Ўзбекистон Республикасининг Биринчи Миллий ахбороти. Тошкент., 1999.
2. Валуконис Г.Ю, Мурадов Ш.О. Основы экологии. Том I Обхая экология, Ташкент, “Меҳнат”, 2001.
3. Нигматов А. Экология нима? Т, 2002.
4. Турсунов Х. Экология асослари ва табиатни муҳофаза қилиш. Тошкент, “Ўзбекистон”, 1997.
5. Холмуродов Н. Сурхондарё табиати ва унинг муҳофазаси. – Тошкент: “Чинор”, 1998.
6. Эргашев Т. Умумий экология. – Тошкент, 2003.
7. Эргашев А., Эргашев Т. Атроф-муҳитни муҳофаза қилиш. – Тошкент, 2005.
8. Тилавов Т. Экологиянинг долзарб муаммолари. – Қарши, Насаф, 2003.
9. Тўхтаев А.С. Экология. Тошкент., Ўқитувчи, 2001. 144-б.
10. Экология. Интерактив қўлланма. – Тошкент.
11. Зокиров Х. Табиатни муҳофаза қилишнинг ижтимоий, иқтисодий, сиёсий ва экологик жиҳатлари. – Термиз, 2009.
12. Зокиров Х. Сув ресурсларини муҳофаза қилиш ва улардан оқилона фойдаланиш. –

Термиз, 2010.

SURXONDARYO VILOYATI IQTISODIYOTINI RIVOJLANTIRISHDA SOHALAR SAMARADORLIGINI OSHIRISH

Xolmanova Feruza Uralovna,

Termiz davlat universiteti Jahon tarixi kafedrası katta o'qituvchis,
tarix fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

Annotatsiya: Ushbu maqola viloyatimiz engil sanoatidagi ipakchilik sohasini rivojlantirishga qaratilgan chora-tadbirlar va amalga oshirilayotgan ishlarga bag'ishlangan. Surxondaryo iqlim jihatidan juda qulay, unumdor tuproq va to'rt faslli vohadir. Shunday ekan qishloq xo'jaligi ekinlari bilan birga ipakchilik sohasini rivojlantirishga ham katta imkoniyatlar mavjuddir. Ipak nafaqat engil sanoatda balki farmatsevtikada, meditsinada, aviatsiya sanoatida ishlatiladi.

Kalit so'zlar: O'zbekiston, Xitoy, "Sino Silk" "Huashen silkworm PRO" dehqonchilik, chorvachilik, parrandachilik, bog'dorchilik, pillachilik.

Аннотация: Данная статья посвящена мерам и проводимой работе, направленной на развитие шелковой промышленности в нашего региона. Сурхандарья – это очень благоприятный климат, плодородная почва. Поэтому наряду с выращиванием сельскохозяйственных культур здесь открываются большие возможности для развития шелковой промышленности. Шелк используется не только в легкой промышленности, но и в фармацевтике, медицине, авиационной промышленности.

Ключевые слова: Узбекистан, Китай, «Sino Silk» «Huashen silkworm PRO» земледелие, животноводство, птицеводство, садоводство, коконирование.

Abstract: This article is dedicated to the measures and ongoing work aimed at the development of the silk industry in the light industry of our region. Surkhondaryo is a very favorable climate, fertile soil and four-season oasis. Therefore, along with agricultural crops, there are great opportunities for the development of the silk industry. Silk is used

not only in light industry, but also in pharmaceuticals, medicine, and aviation industry.

Key words: Uzbekistan, China, "Sino Silk" "Huashen silkworm PRO" farming, livestock, poultry, horticulture, cocooning.

Ipakchilik qishloq xo'jaligining muhim tarmoqlaridan biri bo'lib, to'qimachilik sanoatini xom ashyo bilan ta'minlaydi. YUNESKO tomonidan o'zbek shoyi matolari, atlas va adras tayyorlashning qadimiy texnologiyasi nomoddiy madaniy merosni muhofaza qilish ro'yxatiga kiritilgani buning amaliy tasdig'idir.

Dastlabki bosqichlarda erkin raqobatga asoslangan bozor ipak gazlama sanoatining zaif tomonlarini yaqqol ochib tashladi. Bular quyidagi sabablardir:

- eski texnologiyalar bilan qurollanganlik;
- sun'iy ipakdan bo'lgan ipak gazlamalarga talabning yo'qligi;
- tashqi raqobat past darajadali.

Bizga ma'lumki, mustaqillikning dastlabki yillarida ipakchiligidimiz dovrug'i pasayib, aholi orasida ipak qurti parvarishlashga ishtiyoq susaygan edi. Oqibatda pilla yetishtirish, uni chuqur qayta ishlash va eksport qilish ko'rsatkichlari keskin tushib ketdi.

Xalqimiz dehqonchilik, chorvachilik, parrandachilik, bog'dorchilik bilan birga azaldan pillachilik bilan ham shug'ullanib keladi. Aytish kerakki, bugungi kunga kelib voha pillakorlarining azaliy orzusi ushaldi. Ipakchilik tarmog'i mutaxassislari pilla xom ashyosini qayta ishlab, ko'proq daromad olish yo'lida izlanishlar olib bordi. 2014-yilda tashkil etilib, eski uskunalar bilan ish boshlagan "Surxon ipagi" MChJ da 2017-yilda